

ผู้พิพากษาอุดมคติ ในสังคมปัจจุบันที่ซับซ้อนเหลื่อมล้ำ

ประเวศ วะสี

อุดมการณ์ของสถาบันตุลาการคือความสุจริตและเที่ยงธรรม

สถาบันนี้จึงอยู่ในฐานะที่เหมาะสมที่จะเข้ามาวินิจฉัยสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีความเหลื่อมล้ำสูง และขาดความเป็นธรรม ความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาใหญ่ทั่วโลก ทั้งความเหลื่อมล้ำในประเทศเดียวกันและระหว่างประเทศ ประเทศที่เป็นแม่แบบของเสรีภาพและประชาธิปไตยอย่าง สหรัฐอเมริกา กลับกลายเป็นประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำสูงสุดในหมู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว โจเซฟ สติกลิตซ์ นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลชาวอเมริกัน ใช้คำว่าเกิดปรากฏการณ์ 99:1 คือการพัฒนา เป็นประโยชน์ต่อคน 1 เปอร์เซ็นต์ แต่อีก 99 เปอร์เซ็นต์ ไม่ได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์

ความเหลื่อมล้ำที่มากเกินไปนำไปสู่ปัญหาทางสุขภาพ สังคม และการเมือง ตามมามากมาย และทำให้ประชาธิปไตยบิดเบี้ยวไป ความเหลื่อมล้ำและการขาดความเป็นธรรมเชื่อมโยงอยู่ในกัน และกัน ความเหลื่อมล้ำมีหลายมิติ เช่น ความเหลื่อมล้ำตั้งแต่กำเนิด ความเหลื่อมล้ำเพราะสีผิว หรือเผ่าพันธุ์ ความเหลื่อมล้ำในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความเหลื่อมล้ำในสิทธิ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เป็นธรรมเหล่านี้ดำรงอยู่ในสังคมไทย และมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจที่ขาดความเป็นธรรม ประเทศไทยจึงได้ชื่อว่ามีค่าความเหลื่อมล้ำสูงเป็นที่ ๑ หรือที่ ๓ ในโลก

เบื้องลึกของปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำคือจิตสำนึกของผู้คนในสังคม จิตสำนึกที่เคารพ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เป็นรากฐานของสิ่งที่ดีงามในสังคม เช่น ประชาธิปไตย การเคารพสิทธิมนุษยชน ความยุติธรรม ความเป็นธรรม ถ้าขาดจิตสำนึกนี้ การทั้งหลายก็เป็นเพียงแค่รูปแบบหรือกลไก ซึ่งรวมถึงการกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ดังตัวอย่างเรื่อง ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนผิวขาวกับผิวดำในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นปัญหามาตั้งแต่ตั้งประเทศ เคยนำไปสู่สงครามกลางเมือง เมื่อ 1861 - 64 ที่มีคนตายไปถึง 620,000 คน มีการแก้ไขเพิ่มเติม รัฐธรรมนูญหลายครั้ง ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสหรัฐอเมริกาก็ยังรุนแรง

จิตสำนึกของผู้คนในสังคมจะกำหนดวิถีชีวิตร่วมกันของคนในสังคม ที่เรียกว่าวัฒนธรรม วัฒนธรรมเปรียบเสมือนดีเอ็นเอทางสังคม ที่กำหนดพฤติกรรมทางสังคม เหมือนยีนที่กำกับความเป็นไปในร่างกาย เพราะฉะนั้นเมื่อความเหลื่อมล้ำเป็นวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งในการแก้ไข

ทุกสถาบันในสังคมย่อมถูกปัจจัยทางวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ กระทบไม่มากก็น้อย ศาสนาเป็นตัวอย่าง เมื่อพระพุทธองค์ส่งพระสงฆ์สาวกออกเผยแผ่พุทธธรรมในแคว้นแคว้นต่างๆ พุทธธรรมเป็นมัชฌมธรรม หรือธรรมที่เป็นความจริงตามธรรมชาติ ไม่อยู่ใต้อำนาจทางการเมืองหรือวัฒนธรรมใดๆ แต่เมื่อศาสนากลายเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม อย่างพุทธศาสนาในประเทศไทย ก็หนีไม่พ้นจากอิทธิพลของอำนาจรัฐและวัฒนธรรมของสังคมไทย ทำให้ศักยภาพของปัญญาญาณอย่างอิสระของพุทธศาสนาถูกจำกัด

สถาบันตุลาการในสถานการณ์ที่ยากลำบาก จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นสมภาวะที่อาจเรียกว่าสถาบันตุลาการในสถานการณ์ที่ยากลำบาก เพราะสถาบันตุลาการไม่ได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วน แต่อยู่ในบริบทของสังคมปัจจุบันที่มีความซับซ้อนและมีความเหลื่อมล้ำสูงอย่างสุดๆ แม้สถาบันตุลาการจะมีจารีตอันสูงส่งในเรื่องความสุจริตและเที่ยงธรรม แต่เมื่อถูกล้อมอยู่อย่างหนาแน่นด้วยวัฒนธรรมที่ขาดความเป็นธรรม ความยุติธรรมย่อมถูกกระทบกระเทือน ดังที่มีกระแสในสังคมว่า “คนจนเข้าไม่ถึงความยุติธรรม” บ้าง “ความถูกต้องหมายกับความถูกต้องไม่ได้ซ้อนทับกันเสมอไป” บ้าง โดยยกตัวอย่างคนจนถูกฟ้องดำเนินคดีในฐานะบุกรุกที่ของตนเองและถูกตัดสินจำคุกก็มี

ในระบบความยุติธรรมที่เป็นทางการ เป็น **“ระบบความยุติธรรมทางดิ่ง”**

คือ ตำรวจจับ » อัยการฟ้อง » ศาลตัดสิน (ดูรูป)

มีปัญหาใหญ่ๆ ๒ อย่าง คือ

(๑) **ภาวะของระบบความยุติธรรมล้นมือ** คือ ล้นมือตำรวจ ล้นมืออัยการ ล้นมือศาล ทำให้เกิดสถานะท่วมท้นล้นมือคั่งค้าง การตัดสินคดีใช้เวลานานมาก บางครั้งจนหมดอายุความ และทำให้มีเสียงพูดว่า “ความยุติธรรมที่มาช้า คือความไม่ยุติธรรม” ภาวะท่วมท้นนี้ทำให้ระบบศาลบิดเบี้ยวไป เพราะคู่กรณีไม่มั่นใจในคุณภาพของการตัดสิน จึงมักจะนำการฟ้องร้องทะเลาะไปถึง ๓ ศาล ทำให้ศาลอุทธรณ์และศาลฎีกามีภาวะท่วมท้น ถ้าเปรียบเทียบกับศาลในต่างประเทศ เช่น ในญี่ปุ่นหลังจากศาลชั้นต้นตัดสินแล้วเกือบจะไม่มีประโยชน์เลยที่จะต่อไปศาลอุทธรณ์ เพราะมาตรฐานการตัดสินสูงมาก หรืออย่างในสหรัฐอเมริกา ผู้พิพากษาศาลสูงสุด มี ๙ คนเท่านั้น และจะพิพากษาเฉพาะกรณีที่มีความสำคัญสูง อันเป็นหลักไมล์ที่ต้องการความถูกต้องสูงสุดที่ใช้อ้างอิงทางประวัติศาสตร์ ไม่ใช่เรื่อง “ซีหมูราซีหมาแห้ง” ก็ต้องไปสู่ศาลฎีกาเหมือนของไทย ทำให้ต้องมีตุลาการศาลฎีกาถึงกว่า ๒๐๐ ท่าน แม้กระนั้นคดีก็คั่งค้างมากมาย นี่คือการที่ทำให้ระบบศาลบิดเบี้ยวไป

(๒) **ในระบบความยุติธรรมทางดิ่ง** จะเห็นว่าความเหลื่อมล้ำเข้ามามีบทบาททำให้คนจนเสียเปรียบ เพราะคนจนต้องทำงานหาเช้ากินค่ำ จนเวลา จนเงิน จนความรู้ ที่จะไปต่อสู้คดี จึงเกิดกรณีที่ว่าคนจนเข้าไม่ถึงความยุติธรรม

เรื่องเหล่านี้ผู้พิพากษาทราบดี และท่านเองก็คงเจ็บปวดไม่น้อย แต่ก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะตัวบทกฎหมายและระบบมันเป็นเช่นนั้น

แม้เพราะเหตุนี้ จึงมีข้อเสนอแนะปรากฏเป็นระยะๆ ว่าน่าจะมี **“การปฏิรูประบบความยุติธรรม”** แต่หลายคนที่เข้าไปแตะเรื่องปฏิรูประบบความยุติธรรมก็เกิดความท้อถอย เพราะความซับซ้อนและยากของระบบความยุติธรรม อนึ่งถ้าผู้ใดคิดปฏิรูประบบความยุติธรรม อย่าลืมพิจารณาวัฒนธรรมของความเหลื่อมล้ำ และศึกษาจากตัวอย่างของสหรัฐอเมริกาที่ดิ้นรนต่อสู้แก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างผิวขาวผิวดำที่ยังไม่สำเร็จด้วย

เคยมีตัวอย่างเรื่องตำรวจผิวขาวตีคนผิวดำ แล้วกลายเป็นคดีมาสู่ศาลที่รัฐโอไฮโอ ผู้พิพากษาพูดว่า “ผมยังไม่ตัดสิน ไม่ว่าผมจะตัดสินอย่างไร ความขัดแย้งระหว่าง ๒ กลุ่ม ผิวดำกับ

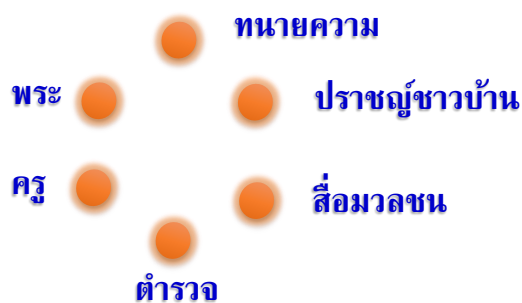
ผิวขาวก็ไม่หายไป พวกคุณไปใช้**กระบวนการ**ปรองดองดูเสียก่อนจะดีกว่า” เป็นตัวอย่างของข้อจำกัดของการพิพากษาคดี ในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมที่มาจากปัญหาความเหลื่อมล้ำ

ก็แล้วเรื่องสถาบันตุลาการในสถานการณ์ที่ยากลำบากของสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำสุดๆ จะมีทางวิวัฒนาการไปอย่างไร

ในกรณีที่มีการพิพากษาคดีมีข้อจำกัด เราลองหันไปมอง**การใช้กระบวนการ**ดูบ้าง จะขอยกตัวอย่าง ๒ กระบวนการ ซึ่งมีหลักการเดียวกัน คือ

(๑) กระบวนการความยุติธรรมชุมชน

เรื่องนี้มีตัวอย่างให้ศึกษาพอสมควร จากการศึกษาที่กระทรวงยุติธรรมสมัยหนึ่งเคยทดลองทำในเรื่องนี้ กระบวนการความยุติธรรมชุมชน เป็น**ระบบความยุติธรรมทางราบ**ซึ่งต่างจากระบบความยุติธรรมทางตั้งที่กล่าวข้างต้น ที่มีบุคคลหลายฝ่ายเข้ามาปรึกษาหารือ หาทางออกที่ดีที่สุดร่วมกัน ดังรูปที่ ๒ ข้างล่าง

รูปที่ ๒ กระบวนการความยุติธรรมชุมชน ที่หลายฝ่ายปรึกษาร่วมกันเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุด

ในกระบวนการนี้ ไม่มีใครมีอำนาจเหนือใคร ใช้การรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ เรียกว่ามีความเป็นชุมชน ตำรวจก็ร่วมอยู่ในกระบวนการนี้ได้ ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจคือถ้าตำรวจอยู่ในโครงสร้างทางตั้งตามรูปที่ ๑ ชาวบ้านจะเกลียดตำรวจ แต่ตำรวจคนเดียวกัน ถ้าอยู่ในโครงสร้างทางราบ ตามรูปที่ ๒ ชาวบ้านจะรักตำรวจ ชาวบ้านในกระบวนการยุติธรรมชุมชนเคยพาตำรวจมาแสดงให้ที่ประชุมเห็นว่า เขามีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันอย่างไร เป็นสถานการณ์ win-win และผลก็ออกมาดีกว่าความยุติธรรมทางตั้ง

โครงสร้างและระบบกำหนดพฤติกรรม ตำรวจคนเดียวกันเมื่ออยู่ในระบบและโครงสร้างต่างกัน ย่อมมีพฤติกรรมต่างกัน จึงน่าเห็นใจตำรวจมาก ที่ได้รับความเกลียดชังจากชาวบ้าน ตำรวจเองก็มีความเครียดมาก และฆ่าตัวตายเป็นจำนวนมาก

(๒) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) ในสถานการณ์จริง

ในปัญหาที่ซับซ้อนและยาก การใช้อำนาจ หรือเงิน หรือวาทกรรม หรือการวิพากษ์วิจารณ์ หรือบริภาษกรรม หรือความรู้สำเร็จรูป ไม่ได้ผล แต่ต้องใช้การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ เพราะบริบทของแต่ละเรื่องไม่เหมือนกัน มีบุคคล องค์กร หรือสถาบันเกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย ถ้าไม่เรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ก็ไม่เกิดปัญญาร่วม (Collective Wisdom) ที่ใหญ่พอที่จะทะลุออกจากความยากของปัญหาได้

ตัวอย่าง ที่บ้านน้ำเค็มจังหวัดพังงา เมื่อโดนคลื่นสึนามิซัดบ้านชาวบ้านพังไปหมด หลังจากสึนามิชาวบ้านที่เคยอยู่ที่นั่นจะกลับมาสร้างที่อยู่ใหม่ที่ที่ตนเคยอยู่ ปรากฏว่าทำไม่ได้เพราะมีผู้มาแสดงว่าเขามีโฉนดเป็นเจ้าของที่ ชาวบ้านก็ไม่มีที่จะไป เตือดร้อนมาก ทางการก็ช่วยอะไรไม่ได้ องค์กรพัฒนาเอกชนก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะโฉนดจะได้มาอย่างไรก็แล้วแต่เป็นเรื่องของกฎหมายที่มีอำนาจมาก แต่การที่ชาวบ้านไม่สามารถกลับไปอยู่ในที่ที่เขาเคยอยู่มาช้านานเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง ความขัดแย้งระหว่างความถูกต้องกฎหมายกับความถูกต้องเป็นเรื่องแก้ไขได้ยาก และอาจบานปลายไปสู่ความรุนแรง

ผู้นำชุมชนเกิดความคิดที่ชวนฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มาเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ โดยศึกษาแง่มุมต่างๆ โดยละเอียด และเมื่อเป็นกระบวนการทางสันติวิธี จึงมีฝ่ายต่างๆ เข้าร่วมมากขึ้นๆ ถ้าเป็นความรุนแรงก็จำกัดคนเข้าร่วม ในที่สุดพบทางออกซึ่งเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย การที่สามารถแก้ปัญหาคับซับซ้อนและยากได้สำเร็จให้กำลังใจกับชาวบ้านพังงามาก จึงขยายขอบเขตการเรียนรู้และปฏิบัติการออกไป เรียกว่า **“พังงาแห่งความสุข”** โดยมุ่งสร้างพังงาทั้งจังหวัดให้เป็นจังหวัดแห่งความสุข โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติในสถานการณ์จริง

มีกรณีตัวอย่างอีกหลายกรณีที่กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ สามารถแก้ปัญหาที่ซับซ้อนและยากได้ และโช่แต่เท่านั้น กระบวนการนี้ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformation) แก่ทุกคนที่เกี่ยวข้อง ทั้งในทางจิตใจ สังคม ปัญญา โดยที่ยิ่งทำยิ่งรักกันมากขึ้น ยิ่งฉลาดขึ้น และยิ่งมีความสุขมากขึ้น

ผู้พิพากษา สุนทรียา เหมือนพะวงศ์ และคณะ ก็กำลังใช้กระบวนการนี้เพื่อแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมเป็นกรณีๆ และเรียกว่าเป็นการปฏิรูปความยุติธรรม แต่ไม่ใช่โดยรี้อโครงสร้าง แต่โดยกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติในสถานการณ์จริง ซึ่งเป็นกระบวนการที่ให้ความสุข ความสร้างสรรค์ และให้ผลเชิงลึกมากกว่าการรี้อโครงสร้าง เพราะกระบวนการนี้เป็น Transformation process ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึกและพฤติกรรม ที่เปลี่ยนไม่ได้ ด้วยการแก้รัฐธรรมนูญอย่างที่ทำในสหรัฐอเมริกา

Scott Peck จิตแพทย์อเมริกัน รักษาคนอเมริกันที่ไม่มีความสุขจำนวนมาก จนรักษาไม่ไหว เขาพบว่าเมื่อเขาส่งเสริมคนเหล่านี้ให้**ร่วมตัวร่วมคิดร่วมทำ** ซึ่งเขาเรียกว่า สร้างความเป็นชุมชน (Community building) คำว่าชุมชนไม่จำเป็นต้องเป็นหมู่บ้านเสมอไป ถ้ามีการรวมตัว ร่วมคิดร่วมทำ ที่ไหน เรื่องอะไร ก็เรียกว่ามีความเป็นชุมชน ดังที่เรียกว่า “ความยุติธรรมชุมชน” ที่ยกตัวอย่างมา หมอสก๊อต เพ็คท์ พบว่าเมื่อร่วมตัวร่วมคิดร่วมทำกันได้ ทุกคนมีความสุขประดุจบรรลุนิพพาน เขาใช้คำนี้จริงๆ ในหนังสือของเขาชื่อ “A World Waiting To Be Born” เขาตั้งชื่อหนังสือเช่นนี้ เพราะเชื่อว่าโลกในอนาคตจะเป็นโลกแห่งความเป็นชุมชน หรือโลกแห่งการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ

ในครั้งสุดท้ายที่พระพุทธองค์ประทับบนเขาคิชฌกูฏ นครราชคฤห์ แคว้นมคธ หมวดธรรมะที่ตรัสสอนมากที่สุด คือ **อภิธานิยธรรม** หรือธรรมะเพื่อความเจริญถ่ายเดียว อภิธานิยธรรม ก็คือธรรมะเพื่อการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ

การรวมตัวร่วมคิดร่วมทำกับการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติในสถานการณ์จริง เป็นสิ่งเดียวกัน ควรมีการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำเป็นกลุ่มๆ อยากรวมหลาย ทำภารกิจในเรื่องต่างๆ ตามที่กลุ่มสนใจ การสร้างเสริมความยุติธรรมเป็นเรื่องหนึ่ง กลุ่มเช่นนี้จะป็นอริฐบล็อกรใหม่ทาง

สังคม เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่มีความถูกต้องเป็นธรรม กลุ่มเช่นนี้ไม่ได้ใช้อำนาจแต่เป็นอิฐบล็อกทาง
ปัญญา เป็นอิฐบล็อกประชาธิปไตย เป็นอิฐบล็อกที่มีจิตใจสูงส่ง จึงเป็นอิฐบล็อกอาริยะที่จะ
ก่อสร้างสังคมอาริยะ

ถ้าสถาบันตุลาการในสถานการณ์ที่ยากลำบากท่ามกลางสังคมที่ซับซ้อนและเหลื่อมล้ำ จะลอง
ศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำในระดับโลก และให้ความสนใจกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการ
ปฏิบัติในสถานการณ์จริง ซึ่งมีคนให้ชื่อว่าเป็น กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New
Development Paradigm) ผมเชื่อว่าผู้พิพากษาทุกท่านจะพบความสุข และเกิดปัญญาร่วม
(Collective wisdom) อันมหัศจรรย์ และเป็นพลังแผ่นดินในการทำให้ความถูกต้องถูกกฎหมาย กับ
ความถูกต้องซ้อนทับกันมากที่สุด ตามอุดมคติของสถาบันตุลาการ

และเมื่อนั้นจะได้คำตอบต่อคำถามที่ว่า **“ใครคือผู้พิพากษาในอุดมคติ”**

คำตอบก็คือ ผู้พิพากษาทุกท่านนั่นเอง

หมายเหตุ บทความนี้แม้มีประโยชน์เพียงน้อยนิดเพียงใด ผู้เขียนขออุทิศส่วนกุศลแต่ท่าน
อธิบดีผู้พิพากษาสากล เหมือนพะวงศ์ เพื่อบูชาคุณงามความดีของท่านในการดำรง
ตนเป็นผู้พิพากษาในอุดมคติ